

A hármasszövetség*

A hármasszövetséget eredetileg már a frankfurti béke után létre akartam hozni, s lehetőségeiről 1870-ben Meaux-ból puhatolóztam Bécsben és Pétervárott. Ez a három császár szövetségét jelentette, s az volt a szándékom, hogy a szövetséghez csatlakozzon majd a monarchikus Itália is. Az együttműködés célja az volt, hogy megakadályozza azt a háborút, amely félelmeim szerint Európa azon két irányzata között robbanna ki, melyeket Napoleon republikánusnak, ill. kozáknak nevezett. Mai fogalmakkal e két irányzatot monarchikus alapon nyugvó rendszernek, ill. szociális köztársaságnak mondanánk. A szociális köztársaság színvonalára a társadalom az antimonarchikus fejlődés következményeként süllyed le fokozatosan vagy ugrásszerűen, míg az általa teremtett állapotok elviselhetetlensége a becsapott népet arra készteti, hogy diktatórikus úton, császárság formájában térjen vissza a monarchikus intézményekhez. Fő feladatomnak a még életerős monarchiák meggyőzését tartottam, hogy fontosabb ennek az ördögi körnek az elkerülése, a mai és a leendő generációk ettől való megóvása, mint az a versengés, hogy melyikük gyakorol nagyobb befolyást a Balkán-félsziget nemzetiségeire. Ha a monarchikus kormányok nem értik meg, hogy milyen fontos az összefogás az állami és társadalmi rend megóvása érdekében, és készek inkább kiszolgáltatni alattvalóik sovíniszta indulatait, akkor félő, hogy azok a nemzetközi méretű forradalmi és szociális harcok, amelyeket elkerülhetetlenül meg kell vívniuk, nagyobb veszélyt jelentenek a monarchiák számára, mint gondolják, és a győzelem korántsem egyértelmű.

A legkézenfekvőbb biztosítékot ezen háború ellen a három császár szövetségében láttam 1871 óta, s ezért támogattam az itáliai monarchia csatlakozását is a szövetséghez. Minden reményem megvolt a tartós sikerre, amikor 1872 szeptemberében létrejött a három császár találkozója Berlinben, majd császárom májusban Pétervárott tett látogatást, aztán az itáliai király szeptemberben Berlinbe, a német császár pedig a következő év októberében Bécsbe utazott. 1875-ben azonban reményeim szertefoszlani látszottak Gorcsakov herceg uszítása miatt, aki azt a hazugságot terjesztette, hogy újra le akarjuk rohanni Franciaországot, mielőtt az sebeiből kigyógyulna.

Én a luxemburgi kérdés idején (1867-ben) elvileg elleneztem a preventív háborút, vagyis az olyan támadó hadműveletet, amelyet csak azért indítanánk, mert úgy sejtjük, hogy később egy jobban felfegyverzett hadsereggel kerülnének szembe. Franciaországot vezérkarunk szerint 1875-ben is le tudtuk volna győzni, de nem biztos, hogy a többi nagyhatalom most is semleges maradt volna. Én már a versailles-i tárgyalások előtt is féltem az utolsó hónapokban az európai beavatkozástól. Egy nyilvánvalóan rosszindulatú támadás pedig, amelyet csak azért indítanánk, hogy Franciaország ne jusson lélegzethozó ürügyet szolgáltatna nemcsak az angolok humánus frázisokat pufogtató politikai körei, hanem Oroszország számára is, hogy eltérjen attól a poli-

*A fordítás Otto von Bismarck: *Gedanken und Erinnerungen* (Safari-Verlag, 1942.) című visszaemlékezéseinek 266–294. oldalai alapján készült. Bismarck visszaemlékezéseiben „Dreibund”-on (hármasszövetségen) a három császár 1873-ban megkötött szövetségét érti.

tikától, amely a két császár személyes barátságán alapul, s azok a rideg orosz állami érdekek kerülnének előtérbe, amelyek 1814–15-ben a francia határok kijelölésekor is irányadóak voltak. Teljesen egyértelmű, hogy az orosz politika számára létezik egy bizonyos határ, amelyen túl Franciaország európai súlyát nem lehet kisebbiteni. Ezt a határt – úgy gondolom – a frankfurti békével súroltuk, de ez 1870-ben és 1871-ben talán még nem tudatosodott Pétervárott oly mértékben, mint öt évvel később. Alig hiszem, hogy az orosz kormány a háború alatt világosan látta, hogy azután ilyen erős és konszolidált Németország lesz a szomszédja. Úgy gondolom, 1875-ben a Néva partján már felmerültek a kétségek, helyes volt-e tétlenül, beavatkozás nélkül szemlélni, hogy a dolgok eddig jussanak. II. Sándor cár nagybátyja iránti őszinte barátsága és tisztelete szorította csak háttérbe ezt a rossz érzést, amely hivatalos körökben eluralkodott. Ha akkoriban felújítottuk volna a háborút csak azért, hogy a beteg Franciaország ne tudjon meggyógyulni, akkor – néhány, a háború elkerülése érdekében rendezett eredménytelen konferencia után – hadvezetésünk Franciaországban olyan helyzetbe kerül, amittől én már Versailles-ben a megszállás halogatásakor félttem. A háború nem négyszemközti békekötéssel, hanem európai kongresszus összehívásával zárul, amelyen az 1814-eshez hasonlóan a legyőzött Franciaország is részt vesz – talán egy új Talleyrand vezetésével –, s amelyet velünk szemben a teljes rosszindulat jellemzett volna.

Már Versailles-ben tartottam attól, hogy Franciaország a londoni konferenciákon való részvételét – amelyek a párizsi béke Fekete-tengerre vonatkozó cikkelyeit tüzték napirendre – arra használja fel, hogy ugyanolyan vakmerően, mint Talleyrand Bécsben, a német–francia kérdést élesztőként elrejtí programnyilatkozataiban. Ezért akadályoztam meg minden jótállás ellenére, külső és belső befolyásomat is felhasználva Favre részvételét ezen a konferencián. Kérdéses az is, hogy Franciaország 1875-ben egy német támadással szemben valóban olyan gyenge lett volna, mint azt hadvezetésünk feltételezte. Emlékezzünk arra, hogy az 1815. január 3-i francia–angol–osztrák szerződésben a legyőzött és húsz háborús év által sújtott Franciaország még mindig képes volt 150 000 főt azonnal, további 300 000 embert pedig később felvonultatni a Poroszország és Oroszország elleni koalícióban. Most 300 000 kiszolgált katona – volt hadifoglgyaink – újra hazája rendelkezésére állt, Oroszország pedig nem állt mellettünk, mint 1815 januárjában, jóindulatú semlegességére sem számíthattunk, sőt ellenségnek tekinthettük a hátunkban. Gorcsakov 1875 májusában körtáviratot intézett az összes orosz nagykövethoz, s a táviratból pontosan kiolvasható, hogy az az orosz diplomáciát az ellenünk való fellépésre ösztönzi, ha mi békétörsre hajlanánk.

A távirat mellett az orosz kancellár minden alkalmat megragadott, hogy megzavarja a mi, és különösen az én személyes jó kapcsolatokat Sándor cárral, többek között azáltal, hogy – amint az előző fejezetben írtam – von Werder tábornok közvetítésével kieroszakolta tőlem azt a nyilatkozatot, hogy orosz–osztrák háború esetén nem maradnánk semlegesek. Hogy az orosz kormány ezután közvetlenül és titokban a bécsi kabinethez fordult, ez a gorcsakovi politika másik vonala, s ez sem kedvezett azon törekvéseimnek, amellyel a monarchikus-konzervatív hármasszövetséget akartam létrehozni.

II.

Suvalov grófnak tökéletesen igaza volt, amikor azt mondta, hogy a koalíciók még sok álmatlan éjszakát okoznak nekem. Két európai nagyhatalom ellen győztes háborút viseltünk, s most az volt a feladat, hogy a két hatalmas ellenfél közül – akiket tehát a csatamezőn legyőztünk –, legalább az egyiket magunk mellé állítsuk, s így megakadályozzuk, hogy – ami nem lehetetlen – a másikkal szövetségbe ellenünk revansot vegyén. Franciaország szóba sem jöhetett, ez mindenki számára kézenfekvő, aki ismeri a történelmet és a gall nacionalizmus természetét; és ha a reichstadti titkos szerződést megkötötték tudtunk és beleegyezésünk nélkül, akkor az sem lehetetlen, hogy újra összeálljon a régi, Franciaország, Ausztria és Oroszország közötti kaunitzi koalíció, mihelyt az ezt szorgalmazó és állandóan jelenlévő elemek Ausztriában kormányra kerülnek. Nem nehéz olyan közös nevezőt találni, amelyből kiindulva ismét fel lehet éleszteni a régi versengést, a német hegemoniára való törekvést, amely mindig is jelen volt az osztrák politikában, s e cél érdekében támaszkodhatnak Franciaországra is – ez a lehetőség Beust gróf és Louis Bonaparte salzburgi találkozója idején, 1867 augusztusában a levegőben lógott –, és közeledhetnek Oroszországhoz, ahogy azt a reichstadti titkos szerződés mutatja.

Arra a kérdésre, hogy ez esetben Németország milyen támogatást várhat Angliától, nem válaszolhatok anélkül, hogy ne tekintenék ki a hétéves háború és a bécsi kongresszus történetére, azt azonban valószínűnek tartom: a porosz király ügye Nagy Frigyes győzelme nélkül Angliát ugyancsak kevésbé érdekelte volna.

Ebben a helyzetben kötelező volt megkísérelni, hogy legalább az egyik nagyhatalommal olyan szerződéses kapcsolatot létesítsünk, amely biztosítékot jelenthet a németellenes koalíció ellen. Csakis Ausztria és Oroszország között választhattunk, mivel az angol alkotmány nem teszi lehetővé olyan szerződés kötését, amely biztosított időtartamra szól, az Itáliával való szövetség pedig önmagában nem nyújtott megfelelő ellensúlyt a másik három nagyhatalom esetleges koalíciójával szemben, még akkor sem, ha – mint gondoltuk – Itália jövőbeni magatartása és arculata nemcsak Franciaországtól, de Ausztriától is független lesz. Tehát ha a koalíciós lehetőségeket így módon szűkítjük, csak az említett két választás marad.

Anyagi szempontból erősebbnek tartottam az Oroszországgal való szövetséget. Számomra korábban is ez volt a fontosabb, mert a hagyományos dinasztikus barátságot, a monarchikus létfenntartási ösztönön alapuló sorsközösséget és az összes, belülről fakadó ellentétnek a politikai életben való jelenlétét nagyobb biztosítéknak tekintettem, mint az állandóan változó közhangulatot a Habsburg Monarchia magyar, szláv és katolikus népessége körében. Abszolút, tartós biztosítékot persze egyik szövetség sem ígért, sem a dinasztikus alapon nyugvó kapcsolat Oroszországgal, sem pedig a népszerű magyar–német szimpátia. Ha Magyarországon mindig a megfontolt politikai mérlegelés lenne irányadó, akkor ez a bátor és független nemzet tisztában lenne azzal, hogy viszonylag csekély létszámával szigetként a szláv népek tengerében csakis úgy maradhat fenn, ha az ausztriai és németországi német elemre támaszkodik. De a kossuthi epizód és a birodalomhoz hű német

elemek elnyomása Magyarországon önmagában és más esetekkel együtt is azt jelzik, hogy kritikus pillanatokban a magyar huszárok és fiskálisok öntudata erősebb, mint a politikai megfontoltság és önmegtartóztatás. Még nyugalmas időkben is sok magyar húzatja a cigánnyal azt a nótát: „A német egy kutya fajzat!”.

A jövőendő osztrák–német kapcsolatok megítélését a politikai lehetőségeket illetően a mértéktartás hiánya jellemezte, így a német népesség Ausztriában elveszítette a dinasztiával való együvértartozás érzését, s azt a vezető szerepet, amely a történelmi fejlődésben neki jutott. Az osztrák–német szövetség mielőbbi létrehozását az az egyházpolitikai kérdés is ösztönözte, hogy – emlékeztén a császári család gyóntató papjának befolyására – osztrák részről az a veszély is fenyegetett, hogy katolikus alapon felújítják a franciákkal való viszonyt, míhelyt ott az államvezetésben megfelelő változás történik. Hogy ez mikor következik be, nem látható előre.

Emellett ott volt az osztrák politikának a lengyelekhez való viszonya. Nem követelhetjük Ausztriától, hogy mondjon le a Galíciában állomásozó fegyveres erejéről, amit Oroszországgal szemben tartott fenn a lengyelek támogatására. Az a politika, amely 1846-ban odáig fajult, hogy osztrák hivatalnokok jutalmat tűztek ki lengyel inszurgensek fejére, azért volt lehetséges, mert Ausztria számíthatott – a lengyel és a keleti ügyekben való megfelelő magatartás esetén – a Szent Szövetségre, a három keleti hatalom szövetségére, sőt egy biztosítási szerződés révén az esetleges együttes fellépésre is. Amíg a keleti hatalmak hármasszövetsége fennállt, Ausztria előtérbe állíthatta a ruténekhez való kapcsolatát; amikor azonban a szövetség felbomlott, tanácsosabb volt megtartani a lengyel nemességet egy orosz háború esetére. Galícia egyébként is lazábban kapcsolódott az Osztrák Monarchiához, mint Posen és Nyugat-Poroszország Poroszországhoz. Ez az osztrák, kelet felé nyitott provincia, amely a Kárpátok határvonalán kívül helyezkedik el, mestersegesen lett Ausztriához csatolva, s Ausztria le is mondana róla, ha az öt- vagy hatmillió lengyel és rutén helyett a Duna-medencén belül kárpótlást kapna. Azokat a terveket, hogy Galíciával román és délszláv lakosságcsere hajtanak végre, valamint hogy Lengyelországot helyreállítják egy főherceggel az élén, a krími háború idején és 1863-ban hivatalos és nem hivatalos körökben is komolyan fontolgatták. A régi porosz provinciákat viszont nem választja el természetes határ Posentól és Nyugat-Poroszországtól, így lehetetlen számunkra lemondani róluk. Lengyelország jövőjének kérdése tehát különösen megnehezítette a német–osztrák háborús szövetség előkészítését.

III.

Hosszas mérlegelés után döntő elhatározásra készített – az Oroszországtól való függetlenségünk megtartására és az orosz veszély elhárítására –, hogy fenyegető levelet kaptam Sándor cártól (1879-ben). Az osztrákokkal való szövetkezés mindegyik párt számára népszerűnek tűnt, a konzervatívoknak a történelmi tradíciók miatt – abban persze lehet kételkedni, hogy ez a tradíció egy konzervatív frakció álláspontjából nézve manapság következetesnek tekinthető-e? Az viszont tény, hogy Poroszországban a konzervatívok többsége politikai irányvonalának megfelelőnek tartja az Ausztriához való

közeledést, még akkor is, ha a két kormány között a liberalizmus terén bizonyos versenyfutás kezdődött az utóbbi időben. Az osztrák név konzervatív nimbusza a frakció legtöbb tagjában legyőzte azt a hajlandóságot, hogy a liberalizmus túlhaladott vagy új irányzatait magáévá tegye, illetve hogy a nyugati hatalmakhoz, nevezetesen Franciaországhoz közeledjék. Még hangsúlyosabban hallatták hangjukat azok, akik a túlnyomóan katolikus lakosságú nagyhatalommal való szövetséget hasznosnak tüntették fel a katolikusok előtt. A nemzeti liberális párt számára az új Német Birodalom és Ausztria között kötött szerződésben rögzített szövetség azt az utat jelentette, amelyen közelebb kerülhetett az 1848-as probléma megoldásához, anélkül, hogy ez a kísérlet csődöt mondana azok miatt a nehézségek miatt, amelyek nemcsak az Ausztria és Porosz-Németország közötti unitárius szövetségnek, hanem az osztrák-magyar öszszbirodalmon belül is minden ilyenfajta próbálkozásnak az útjában állnak. A mi parlamentünkben tehát a szociáldemokrata párton kívül, amelyiknek a hozzájárulására a kormánypolitikának semmiféle formában sem volt szüksége, nem volt senki az Ausztriával való szövetség ellen, sőt azt mindenki nagy előszeretettel támogatta.

A Német-Római Birodalom és a Német Szövetség fennállása óta a nemzetközi jogi hagyományok is igazolják, hogy Németország egésze és a Habsburg Monarchia között olyan államjogi szerződés van érvényben, amely ezeket a közép-európai államalakulatokat elméletileg kölcsönös segítségnyújtásra kötelezi. A gyakorlatban persze ez a politikai egymáshoztartozás korábban csak ritkán jutott kifejezésre; de Európával, nevezetesen Oroszországgal szemben joggal tekinthettük érvényesnek azt a megállapítást, hogy egy Ausztria és a mai Német Birodalom közötti tartós szövetség a nemzetközi jog szempontjából semmi újat nem jelent. A szövetség népszerűsége német körökben és a nemzetközi jogi megítélés számomra azonban másodlagos volt: sokkal nagyobb fejtörést okozott, hogy hogyan lehet ezt a gyakorlatban tető alá hozni. A legfontosabb kérdés az volt, hogy elképzelésem azonnal kivitelezhető-e, és hogy Vilmos császár ellenállását, amelyet nem politikai, hanem érzelmi okok motiváltak, hogyan tudom legyőzni. De azok az okok, amelyek az adott politikai szituációban az osztrák szövetségre utaltak bennünket, oly kényszerítő erejűek voltak, hogy mellette még a közvélemény ellenében is kitartottam volna.

IV.

Mielőtt Vilmos császár Alexandrovóba látogatott (1879. szeptember 3-án), találkozót ajánlottam Gasteinbe Andrassy grófnak, s erre augusztus 27-én került sor.

Váztoltam előtte a helyzetet, ő pedig ezt a következtetést vonta le: „Egy orosz-francia szövetség ellen természetes ellenlépés az osztrák-német szerződés”. Azt válaszoltam, hogy tulajdonképpen azt fogalmazta meg, amiért a találkozót kezdeményeztem. Könnyen meggyeztünk egy mindkettőnk részéről defenzív jellegű együttműködés szükségességéről, amely orosz támadás ellen irányul, de azt a javaslatomat, hogy a szerződés érvényes legyen az oroszok kívül más hatalom támadásakor is, a gróf nem fogadta el.

A császár jóváhagyását is sikerült különösebb nehézség nélkül meg-

szereznem a hivatalos tárgyalások megkezdéséhez, ezért Bécsen keresztül utaztam haza. Gasteinből való elutazásom előtt, szeptember 10-én a következő levelet írtam a bajor királynak:

„Gastein, 1879. szeptember 10.

Felséges Uram korábban elégedettségét fejezte ki azon törekvéseimmel, hogy a Német Birodalmat a két szomszédos nagyhatalommal, Ausztriával és Oroszországgal békében és barátságban megtartsam. Az utóbbi három évben azonban egyre nehezebbé vált ez a feladat, mert az orosz politika a pánszlávizmus háborús és forradalmi irányzatainak befolyása alá került. Már 1876-ban felszólítás érkezett Livádiából, hogy kötelező formában nyilvánítsuk ki azon szándékunkat, miszerint egy Oroszország és Ausztria közötti háborúban semlegesek maradunk-e. Ezt a nyilatkozatot nem sikerült kikerülni, így az orosz háborús felleg ideiglenesen a Balkán fölé húzódtott.

Az egyre nagyobb sikerek, amelyeket Oroszország ebben a háborúban – még a kongresszus után is – elért, sajnos nem csillapították az orosz politika tettvágyát oly mértékben, mint ahogy az a békeszerető Európa számára kívánatos lenne. Az orosz törekvések továbbra is nyugtalanságot és békétlenséget keltenek; a pánszláv sovinizmus befolyása Sándor cásra egyre nagyobb, és – sajnos úgy tűnik – Suvalov gróf kegyvesztettsége azt jelenti, hogy Sándor cár negatívan ítéli meg annak művét, a berlini kongresszust is. A legfőbb miniszter jelenleg Oroszországban – ha létezik ilyen egyáltalán – Miljutyin, a hadügyminiszter. Az ő ösztönzésére most, a béke megteremtése után, amikor Oroszországot senki sem fenyegeti, hatalmas fegyverkezés folyik, s a háború pénzbeli terhei ellenére az orosz hadsereg békebeli állományát 56 000, a *mozgó nyugati* háborús haderőt pedig 400 000 főre emelték. Ez a fegyverkezés csakis Ausztria vagy Németország ellen irányulhat, s ezt megerősítik a Lengyel Királyságban történt csapatfelállítások is. A hadügyminiszter a technikai bizottságok ellenében is fenntartás nélkül nyilatkozta, hogy Oroszországnak fel kell készülnie az «Európával való» háborúra.

Kétségtelen, hogy Sándor cár nem akarta a török háborút, de a pánszláv befolyás hatására mégis beleegyezett, és most ez a párt befolyását örökös agitációval még növeli, és sokkal nagyobb nyomást gyakorol a cásra, mint korábban. Félt tehát, hogy sikerül Sándor cár jóváhagyását egy nagyobb, nyugatra irányuló háborúhoz is elnyerniük. Az az összeurópai ellenállás, amellyel Oroszország szembetalálhatja magát, olyan minisztereket, mint Miljutyin vagy Makoff nem ijesztenek meg, ha igaz az, amitől a konzervatívok Oroszországban félnek: az «akciópárt» azért akarja Oroszországot súlyos háborúba sodorni, mert sokkal inkább törekszik a belpolitikai rendszer megváltoztatására, mint Oroszországnak a külföld feletti győzelmére.

Meggyőződésem, hogy ilyen körülmények között a békét Oroszország, és csakis Oroszország veszélyezteti a jövőben, s talán már a közeljövőben. Azokra a puhatolózásainkra, hogy háború esetén Franciaország és Itália támogatná-e Oroszországot, nemleges válaszokat kaptunk. Itália erőtlennek érzi magát, és Franciaország is azt nyilatkozta, hogy most nem akar háborút, egyébként is *egyedül* Oroszországgal szövetségben nem érzi elég erősnek magát a Németország elleni támadó háborúhoz.

Nos, ebben a helyzetben Oroszország azt követeli tőlünk az utóbbi

hetekben, hogy végleg döntsünk Oroszország és Ausztria között; vagyis utasítsuk a keleti bizottságok német tagjait, hogy a kétséges ügyekben Oroszország mellé álljanak, jöllehet ezekben a kérdésekben – véleményünk szerint – a kongresszus határozatai az irányadóak, amelyeket Ausztria, Franciaország és Anglia, vagyis a többség, így tehát Németország is elfogadott, Oroszország pedig Itáliával együtt vagy anélkül kisebbségben maradt. Ezek a kérdések, mint pl. a szilisztrai híd helyzete, Törökországnak a kongresszuson átengedett katonai út Bulgáriában, a posta és a távírda igazgatása és az egyes falvak fölötti határviták önmagukban a nagyhatalmak közötti békéhez képest jelentéktelenek, de fontossá teszi őket az az orosz követelés, hogy ezekben a kérdésekben ne Ausztria, hanem Oroszország álláspontjára helyezkedjünk, és nemegyszer egyértelmű fenyegetés is elhangzott, hogy milyen következményekkel járna követeléseik megtagadása a két ország nemzetközi kapcsolataira nézve.

Ez a fenyegető hangnem, mivel Andrássy gróf lemondásával egybeesett, azt a félelmet keltette bennem, hogy esetleg titkos megegyezés jött létre Oroszország és Ausztria között Németország ellen. Aggodalmam azonban alaptalannak bizonyult; Ausztriát az orosz politika nyughatatlansága éppúgy szorongással tölti el, mint bennünket, és úgy tűnik, hajlik a velünk való megegyezésre egy esetleges – valamelyikünk ellen irányuló – orosz támadás elhárítására.

Az európai béke és Németország biztonsága szempontjából jelentős garanciának tartanám, ha a Német Birodalom olyan megállapodást kötne Ausztriával, amelyik célul tűzi ki azt is, hogy – mint eddig – az Oroszországgal való békét gondosan ápolja, de ha ennek ellenére a két hatalom valamelyikét támadás érné, akkor egymást megsegítik. Ezután a kölcsönös biztosítás után mindkét hatalom – mint eddig is – a három császár szövetsége újbóli megerősítésének szentelhetné a figyelmét. A Német Birodalom szövetségben Ausztriával Anglia támogatását sem nélkülözné, s így a két nagyhatalom békére törekvő politikája mellett Európa nyugalma 2 millió katona szavatolná. A két német hatalom kölcsönös segítségnyújtási szerződésének tisztán defenzív jellege senki számára sem lehet provokatív, mivel ez a kölcsönös biztosíték a német szövetségi rendszerben a két hatalom között a nemzetközi jog szerint már 1815 óta, tehát 50 éve létezik.

Ha ez az általam elképzelt megállapodás nem jönne létre, akkor nem vehetnénk zokon Ausztriától, ha az – az orosz fenyegetések közepette és a Németországra való támaszkodás biztos tudata nélkül – végül Franciaországgal vagy magával Oroszországgal kísérelne meg közelebbi kapcsolatot létrehozni. Ha az utóbbi következne be, akkor Németország a Franciaországhoz fűződő viszonyát tekintve fényes elszigeteltségnek lenne kitéve. Ha azonban Ausztria Franciaországgal és Angliával szövetkezne, úgy mint 1854-ben, akkor Németország egyedül Oroszországra lenne utalva, és ha nem akarnánk teljesen elszigetelődni, akkor félő, hogy kénytelenek lennénk az orosz bel- és külpolitika hibás és veszélyes pályáihoz csatlakozni.

Ha Oroszország arra kényszerít bennünket, hogy válasszunk közte és Ausztria között, akkor – véleményem szerint – Ausztria jelenti számunkra a konzervatív és békére törekvő politikai irányvonalat, Oroszország pedig a bizonytalanságot.

A feladat megoldása, amelyet magam elé állítottam, önmagában is nagy nehézségekbe ütközik, s még inkább megnehezíti, hogy egy ilyen kiterjedt és bonyolult ügyet innen kell írásban megtárgyalnom, ahol csakis saját – s az eddigi túlfeszített munka miatt erősen leromlott – erőmre vagyok hagyatva. Egészségügyi okokból meg kellett hosszabbítanom itteni tartózkodásomat, de remélem, hogy e hó 20-a után Bécsen keresztül hazautazhatom. Ha addig nem sikerül legalább elvileg megállapodásra jutni, akkor – attól félek – elmulasztjuk a mostani kedvező alkalmat, és Andrássy lemondása miatt nem látható előre, hogy ezen alkalom valaha visszatér-e.

Kötelességemnek tartottam, hogy a Német Birodalom helyzetéről és politikájáról való nézeteimet Felségeddel tisztelettel ismertessem, de fel kell hívnom kegyes figyelmét arra, hogy Andrássy gróffal megígértük egymásnak az imént vázolt terv titokban tartását, és csak a két császár tud vezető miniszterei szándékáról, hogy közöttük megegyezést hozzon létre.”

Itt közlöm a teljes érthetőség kedvéért a király válaszát, illetve viszontválaszomat:

„Kedves Bismarck hercegem!

Öszinte sajnálattal olvastam e hó 10-i levelében, hogy kissingeni és gasteini fürdőkúrájának jótékony hatását megerőltető és izgató ügyek intézése csökkentette. A politika jelen állásáról szóló részletes előadását a legnagyobb érdeklődéssel olvastam, hálásan köszönöm. Ha a Német Birodalom és Oroszország között háborús fejleményekre kerülne sor, engem ez a *mélyen sajnálatos* változás a két hatalom viszonyában a *legfájdalmasabban* érintene, de remélem, sikerül Ófelsége, Oroszország cájára való békés ráhatással a dolgok ilyen fordulatát megelőzni. Minden körülmények között teljes támogatásomról biztosítom azon törekvését, hogy a Német Birodalom szorosan kapcsolódjék Ausztria-Magyarországhoz, és erősen kívánom, hogy sikereket érjen el e téren.

Kívánom, hogy Ön újra megerősödve térjen vissza hazájába, ismételten biztosítom nagyrabecsülésemről, amellyel vagyok és maradok állandó őszinte barátja:

*Berg, 1879. szeptember 16.
Lajos”*

„*Gastein, 1879. szeptember 19.*

A legnagyobb tisztelettel vettem kézhez Felséged e hó 16-i levelét, amelyből örömömre egyetértését olvastam ki azon törekvéscimmal, hogy Ausztria-Magyarországgal kölcsönösen közeledjünk egymáshoz. Az Oroszországhoz fűződő kapcsolatunkat illetően alázatosan megjegyzem, hogy háborús veszély – amelyet nemcsak politikailag, de személyesen is mélyen sajnálnék – véleményem szerint közvetlenül nem fenyeget, s csak akkor jelentene közeli veszélyt, ha Franciaország kész volna az Oroszországgal való közös hadviselésre. Eddig ez nem volt jellemző, és politikánk – Ófelsége a császár utasítása alapján – nem fogja elhanyagolni – Ófelsége Sándor cárra hatva – az Oroszországgal való béke eddigiekhez hasonló ápolását és megerősítését. A tárgyalások Ausztriával a szorosabb együttműködésről csakis békés, defenzív célúak, s feladatuk a szomszédos hatalomhoz való közeledés előmozdítása is.

Az a szándékom, hogy holnap elutazom Gasteinből, és remélem vasárnap már megérkezem Bécsbe.

Alázatosan köszönöm Felséged egészségem iránti kegyes érdeklődését, maradok a legmélyebb tisztelettel alázatos szolgálja:

von Bismarck.”

V.

A Gasteintől Salzburgon és Linzen át tartó hosszú út alatt az emberek oly szívélyesen fogadtak minden egyes állomáson, hogy egyre erősödött bennem az a biztos tudat, miszerint tiszta német területen, német lakosság között vagyok. Linzben olyan nagy és izgatott volt az üdvözlő tömeg, hogy attól féltem, ez Bécsben félreértésre adhat okot, ezért kocsim ablakát elfüggönyöztem, s egyik rokonszenvtüntetésre sem reagáltam, hanem továbbutaztam anélkül, hogy mutatkoztam volna. Bécsben is ugyanezt a hangulatot tapasztaltam az utcákon, az egybegyűlt tömeg összefüggő sort alkotott, s mivel civilben voltam, arra kényszerültem, hogy a vendégfogadóig az utat szinte végig fedetlen fővel tegyem meg. Itt sem mutatkozhattam az ablakban anélkül, hogy az ott várakozók vagy arra járók ne fejezték volna ki szimpátiájukat irántam. Ezek a rokonszenvtüntetések még gyakoribbá váltak, miután Ferenc József császár is megtisztelt látogatásával. Ezek az események félreérthetetlenül fejezték ki a főváros és az említett provinciák lakosságának azon óhaját, hogy az új Német Birodalommal szoros barátságban szeretnék tudni országukat, s ez a barátság egyben a két nagyhatalom jövőjének záloga. Hogy ugyanígy éreznek a Német Birodalomban is a vérrokonság okán, afelől nem volt kétségem, persze délen erősebb ez a szimpátia, mint északon, a konzervatívok körében sokkal inkább megnyilvánul, mint az ellenzéknél, és a katolikus nyugaton is inkább érezhető, mint az evangélikus keleten. A harmincéves háború állítólagos konfesszionális harcai, a hétéves háború egyszerű politikai csatározásai és a diplomáciai rivalizálások Nagy Frigyes halálától 1866-ig nem fojtották el ezt a rokoni érzést, mégha a német ember hajlik is arra, hogy alkalmadtán saját földije ellen nagyobb buzgalommal harcoljon, mint az idegenek ellen. Úgy tűnik, az a szláv mag, amely a csehek képében az osztrák örökös tartományok ősnémet népességét elválasztja északnémet honfitársaitól, illetve azok a hatások, amelyek szomszédi viszályokat próbálnak szítani ugyanazon fajhoz, de más dinasztiahoz tartozó németek között, meggyengültek, az osztrák-németek germán érzése viszont erősödött. Ezt az érzést a történelmi harcok háttérbe szoríthatták, de ki nem ölhették.

Ferenc József császár nagyon kegyesen fogadott, és kész volt a velünk való szövetkezésre. Hogy Felséges Uralkodóm beleegyezését is megkapjam, a gyógykúra alatt is időm nagy részét íróasztalomnál töltöttem, és írásban fejtettem ki a császárnak: létszükséglet az ellenünk irányuló lehetséges koalíciók körét szűkíteni, s a legcélravezetőbb eszköz az Ausztriával való szövetség. Természetesen nem sok reményem volt arra, hogy értekezésem holt betűi Ófelsége sokkal inkább érzelmi alapokon, mint politikai megfontoláson nyugvó felfogását megváltoztathatják. Egy olyan szerződés, amelynek bár defenzív, de mégiscsak háborús célja a barátja és unokaöccse iránti bizalmatlanságot fejezi ki – akivel Alexandrovóban nemrég könnyek között és a leg-

nagyobb őszinteséggel biztosították egymást barátságukról –, ellenkezett a császár lovagias felfogásával, ahogy a vele egyenrangú baráthoz fűződő viszonyát tekintette. Nem kétem, Sándor cárt is ugyanez a visszafogott becsületesség jellemezte; de tudtam, hogy nem rendelkezik olyan éles politikai ítélőképességgel és sérénységgel, amivel tartósan mentes maradhatna környezetének káros befolyásától, így nem bízhatunk abban a személyes kapcsolatban, amely uralkodónkhoz fűzi. Miklós cár jóban s rosszban bizonyított nyíltságát gyenge jellemű utódai nem örökölték; a nők befolyásával szemben sem állt a fiú függetlensége oly magaslaton, mint az apáé. Nos, az orosz barátságot illetően az egyetlen kezességet az uralkodó cár személye jelentette, és ha jelleme nem volt elég szilárd – mint I. Sándoré, aki 1813-ban nem feltétlen hűségét bizonyította a Porosz Királysággal szemben –, akkor az orosz szövetségre szükség esetén nem lehetett megfelelő mértékben számítani.

Már a múlt században is veszélyes volt csak egy szövetségi szerződés szövegének kötelező érvényére hagyatkozni, ha azok a viszonyok, amelyek között a szerződést aláírták, időközben megváltoztak; ma pedig egyszerűen lehetetlen azt elvárni egy kormánytól, hogy országának erejét odaigérje egy másik baráti országnak, ha azt a nép helyteleníti. Így a szerződés betűje – ha az hadviselésre kötelez – már nem azt a kezességet jelenti, mint a kabinet-háborúk idején, amelyeket 30–40 ezer emberrel folytattak; az olyan családi háború, mint amit II. Frigyes Vilmos sógora (V. Vilmos) ellen Hollandiában viselt, manapság nehezen képzelhető el; az olyan háborúhoz pedig, mint amelyet Miklós 1849-ben Magyarországon vezetett, nem könnyen teremődnek meg az előfeltételek. Mindazonáltal azokban a pillanatokban, amikor háború indításáról vagy annak elhárításáról van szó, akkor egy világos és mélyreható szerződés betűi nem maradnak hatástalanok a diplomáciára. A kétségtelen szószegés vádját még a szofisztikus és erőszakos kormányok sem szívesen vállalják, amíg az elháríthatatlan érdekek kényszerítő ereje elő nem áll.

Semmiféle politikai mérlegelés és érvelés – amiket a Badenben tartózkodó császárnak Gasteinből, Bécsből, majd Berlinből írásban elküldtem – nem érte el a kívánt hatást. Ezért, hogy császárom beleegyezését megszerezsem ahhoz a szerződéstervezethez, amit Andrássyval egyeztettem és amelyet Ferenc József császár azzal a kikötéssel hagyott jóvá, ha Vilmos császár is ugyanezt teszi, arra kényszerültem, hogy a kabinetpolitika számomra meglehetősen kínos eszközével éljek, és sikerült ehhez kollégáimat is megnyernem. Mivel én magam az utóbbi hetek megerőltető munkája és a gasteini kúra megszakítása miatt túlságosan megviselt voltam ahhoz, hogy Baden-Badenbe utazzam, Stolberg gróf vállalta magára a feladatot; a tárgyalásokat Ófelsége erős ellenállása közepette bár, de sikeresen végigvezette. A császárt nem a politikai érvek győzték meg, hanem csakis azért adta ígéretét a szerződés ratifikálásához, mert idegenkedett a minisztériumban való személycserétől. A trónörökös neveltetése folytán is erősen pártfogolta az osztrák szövetséget, de semmi befolyása sem volt apjára.

A császár lovagias érzületéből adódóan kötelezőnek tartotta Oroszország cárjával világosan megértetni, hogy ha az bármelyik szomszédos hatalmat megtámadná, akkor mindkettőt maga ellen tudhatja, nehogy Sándor cár tévesen azt hihesse, hogy Ausztriát megtámadhatja. Ez az aggodalmaskodás

számomra megalapozatlannak tűnt, mert a pétervári kabinet a Livádiából hozzánk intézett kérdésre adott válaszunkból tudhatta, hogy nem engednénk Ausztriát elesni. Szerződésünk Ausztriával tehát nem teremtett új helyzetet, hanem a meglévőt legalizálta.

VI.

A kaunitzi koalíció felújítása – mégha az zárt egység is marad és háborúit ügyesen vezeti – Németország számára akkor sem lenne teljesen kétségbeejtő, de komoly veszélyt jelentene, s külpolitikánk feladata, hogy ezt lehetőség szerint megakadályozza. Ha az egyesített osztrák–német hatalom együttműködésének szilárdsága és irányításának egységessége olyan biztos lenne, mint az orosz és a francia – mindegyik önmagában véve –, akkor – akár Itália, mint a szövetség harmadik tagja nélkül is – a két szomszédos nagyhatalom egyidejű támadását sem tartanám életveszélyesnek. Ha azonban Ausztriában a nemzeti és vallási természetű németellenes irányzatok felerősödnének, s mindehhez járulnak olyan orosz kísérletek és ajánlatok a keleti politikai színtéren, mint Katalin és II. József idejében, ha Itália mohósága Ausztria adriai birtokait fenyegeti, és haderejét – hasonlóképpen, mint Radetzky idejében – ott leköti, akkor a háború, amelynek lehetsége állandóan előttem lebegett, egyenlőtlen küzdelem lenne.

Mondanom sem kell, mennyire veszélyeztetett lenne Németország helyzete akkor, ha Ausztria a franciaországi monarchikus restauráció után azzal szövetségben és a római udvarral egyetértésben ellenfelünkkel válna, hogy 1866 eredményeit eltöröljék a föld színéről. Ez a borúlátó, de lehetőségén kívül nem hagyható, és a múlt ismeretében nem indokolatlan elképzelés készítettett annak felvetésére, hogy ajánlatosabb a Német Birodalom és Ausztria–Magyarország között olyan szerves együttműködést létrehozni, amely nem mondható fel a szokásos szerződések módjára, hanem azt mindkét hatalom törvényhozásának el kell fogadnia, s csak ugyanezen törvényhozás érvénytelenítheti.

Egy ilyen biztosíték elvileg megnyugtató lehet; hogy az események sodrásában nagyobb garanciát jelent-e, erősen kétséges, emlékezzünk csak arra, hogy a Szent Római Birodalom elvileg sokkal szorosabb köteléke sem tudta soha biztosítani a német nemzet együtt tartását, mi pedig képtelenek vagyunk Ausztriához fűződő viszonyunkat illetően olyan szerződési formulát találni, amely erősebben kötne össze bennünket, mint a korábbi szövetségi szerződések, amelyek alapján a königrätzi csatára elvileg nem kerülhetett volna sor. Minden nagyhatalmak közötti szerződés érvényessége feltételes, mihelyt az a „létért való küzdelemben” próbának van kitéve. Egyetlen nagy nemzet sem kényszeríthető arra, hogy létezését bármilyen szerződéshez való hűség oltárán feláldozza, ha a kettő közötti választásra kényszerül. A „senki sem kötelezhető többre lehetőségeinél”-elvet egyetlen szerződéscikkely sem helyezheti hatályaon kívül, s egy szerződésből az sem állapítható meg, hogy milyen eltökélten és milyen erővel teljesítik annak előírásait, ha az erre kötelezett érdeke már nem egyezik a szövegben foglaltakkal. Ha az európai politikában olyan változások történnének, amelyek Ausztria–Magyarországtól németellenes politikát kívánnak saját védelme érdekében, akkor éppúgy nem

követelhető a szerződéshez való hűség kedvéért az önfeláldozás, mint ahogy a krími háború alatt sem lehetett hálát várni a lekötözöttől, bár az talán szorosabb kapcsolatot jelentett, mint egy állami szerződés pergamentje.

Egy olyan szövetség, amelyet törvény garántál, azt az elképzelést valósította volna meg, amely a Pál templomban a mérsékeltek, a szűkebb értelemben vett birodalmi németek és a tágabban értelmezett osztrák–német szövetség képviselőinek is célja volt, de éppen a kölcsönös lekötözöttség szerződésszerű biztosítása a legnagyobb ellensége annak, hogy tartósan érvényben maradjon. Ausztria példája 1850 és 1866 között arra figyelmeztetett, hogy azok a politikai váltók, amelyeket adott politikai viszonyokra kísérelünk meg kiállítani, túlmennek azon hitel határán, amelyet független államok politikai manővereik közepette egymásnak nyújtani tudnak. Ezért úgy hiszem, hogy a politikai érdek és az azzal járó veszélyek változó eleme nélkülözhetetlen bélése az írott szerződéseknek, ha azt akarjuk, hogy azok betartathatók legyenek. Nyugodt és megtartó osztrák politika számára a német szövetség a legcélravezetőbb.

Azok a veszélyek, amiket Ausztriával való egységünkre nézve az orosz–osztrák megegyezési kísérletek – II. József és Katalin korának szellemében, vagy a reichstadti konvenció által annak titkos voltában – jelentettek, lehetőség szerint csökkenthetők, ha – bár szilárdan tartjuk magunkat az Ausztriához való hűséghez – arra is ügyelünk, hogy Berlinből Pétervárra is szabad maradjon az út. Az a feladatunk, hogy mindkét császári szomszédunkat békében megtartsuk.

A negyedik nagy dinasztia; az itáliai jövőjét is képesek leszünk ugyanilyen módon biztosítani, ha sikerül a három császári birodalmat egységben tartani, és két keleti szomszédunk becsvágját megfékezni, vagy kétoldalú szerződésben összebékíteni őket. Mindkettő fontos számunkra, és nemcsak az európai egyensúly miatt. Egyikőjüket sem nélkülözhetjük, mert különben magunkat veszélyeztetnénk. A monarchikus rend megtartása pedig Bécsben és Pétervárott, illetve a kettő alapján Rómában, számunkra Németországban olyan feladatot jelent, amely saját állami rendünk megtartásával is összhangban van.

VII.

A szerződés, amelyet Ausztriával egy esetleges orosz támadás közös elhárítására kötöttünk, nem hozható nyilvánosságra. Hasonló defenzív szerződés két hatalom között Franciaországgal szemben nem ismert. A német–osztrák szövetség francia háború esetére – s elsősorban ez veszélyezteti Németországot – nem tartalmazza azt a garanciát, mint orosz támadással szemben, amely viszont sokkal valószínűbb Ausztria, mint Németország ellen. Németország és Oroszország között nincsenek olyan érdekkülönbségek, amelyek elháríthatatlan konfliktusok, sőt kenyértörés magját rejteneék. Alapot nyújt ellenben a két kabinet közös politikájához a lengyel kérdésben való azonos érdek, illetve a már ismertetett dinasztikus szolidaritás a felforgató törekvésekkel szemben. Bár az együttműködés esélyeit csökkenti, hogy az orosz sajtó tíz éven keresztül hamisan informálta a közvéleményt, a lakosság újságolvasó részében mesterségesen gyűlöletet gerjesztett és táplált minden

német ellen, s ezzel a dinasztíának számolnia kell, akkor is, ha a császár kész ápolni a német barátságot. Persze az orosz tömegek németellenessége semmivel sem erősebb, mint a cseheké Csehországban és Morvaországban, a szlovéneké a korábbi német szövetségi területeken, vagy a lengyeleké Galíciában. Röviden, az, hogy az orosz, illetve osztrák szövetség közül inkább az utóbbit választottuk, nem jelenti azt, hogy nem láttam világosan azokat a problémákat, amelyek a választást megnehezítették. Az Ausztriával való defenzív szövetség mellett továbbra is éppoly fontosnak tartom az Oroszországhoz fűződő jószomszédi kapcsolatok ápolását, mint korábban, mert nincs tökéletes biztosíték Németország számára, hogy a választott kombináció nem fut-e zátonyra. De mindaddig lehetőségünk van Ausztria-Magyarországon a németellenes mozgalmak sakkbantartására, amíg a német politika nem égeti fel a Pétervárra vezető hidat, és nem történik olyan szakítás Oroszországgal és közöttünk, amit majd nem lehet helyrehozni. Amíg nincs ilyen áthidalhatatlan szakadék, addig Bécs képes a német szövetséggel szembenálló és idegen elemeket féken tartani. Ha azonban az elidegenülés, a szakadás Oroszországgal és közöttünk visszavonhatatlannak tűnne, Bécsben felerősödnének a velünk szemben támasztott igények, először is a casus föderis kiterjesztése – ugyanis az az eddig nyilvánosságra hozott szöveg szerint csak egy Ausztriát ért orosz támadás elhárítására érvényes –, vagy azt követelhetnék, hogy az említett casus föderis kiterjesztése helyett az osztrák érdekeket képviseljük a Balkánon és a Keleten; ezt a véleményt már a mi sajtónk is sikerrel pedzegette. Természetes, hogy a Duna-medence lakóinak vannak olyan szükségletei és tervei, amelyek túlmutatnak az Osztrák–Magyar Monarchia mai határain, és a német birodalmi alkotmány utat mutat Ausztriának, hogy hogyan békítheti ki azokat a politikai és materiális érdekeket, amelyek a román néptörzs keleti határa és a Cattarói-öböl között jelen vannak. De az nem lehet a Német Birodalom feladata, hogy alattvalóinak vérét és vagyonát feláldozza szomszédja vágyainak megvalósításáért. Az Osztrák–Magyar Monarchia, mint független, erős nagyhatalom megtartása Németország számára szükségszerű érdek az európai erőegyensúly miatt, s ezért országunk békéje, ha nincs más mód, tiszta lelkiismerettel kockáztatható. De Bécsnek tartózkodnia kell attól, hogy ezen a garancián túl olyan igényekkel lépjen fel velünk szemben, amelyek a szövetség céljai között nem szerepelnek.

A Németország és Oroszország közötti békét közvetlenül nem fenyegeti semmi, csak bujtogatás és a Szkobelev-féle orosz és német hadvezetés becsvágya, akik háborút kívánnak, még mielőtt túl öregek lesznek ahhoz, hogy abban kitüntethessék magukat. A butaság és a hazugság hihetetlen mértékű jelenléte az orosz közvéleményben és sajtóban is hozzájárult ahhoz, hogy azt higgyék és állítsák egyesek, miszerint a német politikát agresszív szempontok vezették akkor, amikor az osztrák, majd az itáliai defenzív szövetséget megkötötte. Ezt a hazugságot a lengyelek és a franciák terjesztették, a butaság inkább orosz eredetű. A lengyel és francia jártasság az orosz hiszékenységre és tudatlanságra területén győzött a német politikával szemben, amely ilyen tapasztalatokkal nem rendelkezik. A legtöbb esetben eredményesebb a nyílt és becsületes politizálás, mint a korábbi évek finomkodásai, de az igazi sikerhez szükséges a személyes bizalom, s azt könnyebb elveszíteni, mint megszerezni.

Senki sem számíthatja ki Ausztria jövőjét olyan bizonyossággal, ami egy tartós és organikus szerződéshez kívánatos lenne. A szerződés létrejötténél közrejátszó tényezők éppoly sokrétűek, mint az ország népessége, s ennek maró és esetenként robbantó hatása mellett figyelembe kell venni azt a kiszámíthatatlan befolyást is, amelyet a római árhullám emelkedésének vagy süllyedésének megfelelően a gyóntató papok képesek a vezető személyiségekre gyakorolni. Nemcsak a pánszlávizmus, Bulgária vagy Bosznia, hanem a szerb, az orosz, a lengyel, a cseh kérdés, sőt manapság az olasz kérdés is Trentinóban, Triesztben és a dalmát partokon kristályosodási pontok lehetnek nem csupán az osztrák, hanem az európai krízisek szempontjából is. Ezek a német érdekeket csak annyira érintik hátrányosan, amennyire a Német Birodalom szolidáris fegyveres kapcsolatba lép Ausztriával. Csehországban a németek és a csehek közötti viszály már annyira a hadseregben is, hogy a két nemzet azonos ezredbeli tisztjei sem érintkeznek egymással, és külön étkeznek. Németországot sokkal inkább nyugati felén fenyegeti közvetlenül az a veszély, hogy nehéz és veszélyes háborúba keveredik a franciák támadókedvű, terjeszkedő hajlama miatt, akiket az V. Károly óta hatalmon lévő uralkodók uralmuk érdekében – belföldön és a külföld felé egyaránt – nagyhatalmi szellemben neveltek.

Ausztria segítségét Oroszországgal szemben könnyebben megszerez-zük, mint Franciaország ellen, mivel a két hatalom vetélkedése a velük szomszédos Itáliában a régi formában már nem létezik. Egy monarchikus és katolikus érzelmű Franciaország számára – ha ott ismét ez az irányvonal kerekedik felül – nem lenne reménytelen olyan kapcsolatot létesíteni újra Ausztriával, amilyen a hétéves háború idején és a bécsi kongresszuson Napoleon Elbáról való visszatérése előtt volt, vagy ami a lengyel kérdés kapcsán 1863-ban fenyegetett, és aminek a megvalósítására a krími háború alatt, illetve Beust gróf idején 1867 és 1870 között Salzburgban és Bécsben is kilátás nyílt. Ha Franciaországban valamiképpen visszaállítják a monarchiát, akkor az itáliai rivalizálás által már nem gyengített két katolikus nagyhatalom vállalkozó szellemű politikusai újra megkísérelhetnék a közeledést.

Ausztria megítélésekor még ma sem zárható ki az olyanfajta ellenséges politizálás, amelyet Thugot, Schwarzenberg, Buol, Bach és Beust űztek. Nem ismétlődhet-e meg az a szinte kötelező hálátlanság a mi irányunkban is, amellyel Schwarzenberg dicsekedett Oroszországgal szemben; az a politika, amely 1792 és 1795 között, amikor Ausztriával együtt viseltünk hadat, zavart keltett, majd cserbenhagyott bennünket, hogy a lengyel viszályban elég erős maradjon velünk szemben; s amely politika erősen szorgoskodott azon, hogy egy orosz háborút hozzon a nyakunkra, miközben mi – mint állítólagos szövetségesek – a Német Birodalomért harcoltunk Franciaországgal szemben, aki aztán a bécsi kongresszuson majdnem elismertette az Oroszország és Poroszország ellen viselt háború jogosságát. Azokat a hangokat, amelyek hasonló utat választanának, most Ferenc József császár személyes becsületessége és hűsége elnémítja, s az uralkodó már nem olyan fiatal és tapasztalatlan, mint akkoriban, amikor Buol gróf személyes gyűlölete Miklós cárral szemben az Oroszországra való politikai nyomásra késztette, pár évvel Világos után (1849. augusztus 13.), de ezt a garanciát csakis személye jelenti, a személycserével tehát az megszűnik, s azok az elemek, amelyek egyes korszak-

kokban a rivalizáló politikát képviselték, újra befolyáshoz juthatnak. A galíciai lengyelek és a szélsőséges klérus szeretete a Német Birodalom iránt múlandó és opportunistá természetű, s ugyanígy csak pillanatnyilag erősebb az az érzés, amely belátja a Német Birodalom létének hasznosságát, mint az a lenézés, amellyel a vérmes magyar a svábokra tekint. Magyarországon és Lengyelországban még mindig erős a francia szimpátia, és egy franciaországi katolikus-monarchikus restauráció esetén a Habsburg összmonarchia klérusa újra felelevenítené azokat a kapcsolatokat, amelyek 1863 és 1866 között, valamint 1870-ben közös diplomáciai lépésekhez vezettek, és többé vagy kevésbé érett szerződésformákban is megnyilvánultak. Az a kezesség, amelyet ezekkel a lehetőségekkel szemben Ausztria mai császáranak és Magyarország királyának személye nyújt, nagyon ingatag természetű; egy előrelátó politikának azonban minden eshetőséget szem előtt kell tartania, ami a lehetőségek mezején rejlik. Bécs és Berlin között éppúgy kitörhet a vihar az orosz barátság körül, mint Olmütz idején, ahogy azt az irányunkban jóhiszemű Andrássy gróf a reichstadti szerződéskor érzékeltette.

Ezzel az eshetőséggel szemben megvan az az előnyünk, hogy Ausztriának és Oroszországnak ellentétesek az érdekei a Balkánon, s ez Oroszország és Porosz-Németország között nincs meg olyan mértékben, hogy az teljes szakításhoz vagy háborúhoz indítékul szolgálhatna. Ez az előny azonban az orosz államalkotmányból eredően személyes hangulatoktól függ, és ügyetlen politikával éppoly könnyen eljátszható, mint ahogy annak idején Erzsébet cárnőt Nagy Frigyes viccei és szavai arra készítették, hogy csatlakozzon ellenünk a francia-osztrák szövetséghez. Olyan intrikák, amilyenek akkoriban Oroszországot felheccelték, kitalációk és indiszkrétciók ma sem hiányoznak egyik udvarban sem, mégis megóvhatjuk függetlenségünket és méltóságunkat Oroszországgal szemben, anélkül, hogy az oroszok érzékenységet provokálnánk és Oroszország érdekeit sértenénk. A szükségtelenül szított rosszkedv és elkeseredés ma sem hat erőteljesebben a történelmi eseményekre, mint Erzsébet cárnő és Anna angol királynő idejében. De az ezáltal előidézett események hatása a népek jólétére és jövőjére nézve már sokkal nagyobb, mint 100 évvel ezelőtt volt. Egy Poroszország elleni koalíció – hasonló, mint a hétéves háborúban –, amelyet Oroszország, Franciaország és Ausztria esetleg más elégedetlen dinasztákkal együtt alkotnak, ránk nézve éppoly veszélyes, jólétünket tekintve pedig még súlyosabb következményekkel járna, mint akkor. Értelmetlen és bűnös dolog tehát az Oroszország felé vezető hidat személyes indulatoktól vezetve szétverni.

Az Osztrák–Magyar Monarchiával való szövetségünket tisztességesnek kell és lehet tartanunk; az megfelel érdekeinknek, Németország történelmi hagyományainak és közvéleményünk kívánságainak is. Azok az erők és hatások, amelyek a bécsi politika jövőjét alakítják, bonyolultabbak, mint nálunk, mégpedig a nemzetiségek sokfélesége, törekvéseik, a klerikális befolyás, valamint a Balkán félszigeten és a Fekete-tenger térségében a dunai államok számára lehetséges kísérletek különbözősége miatt. Nem szabad Ausztriát magára hagynunk, de azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a bécsi politika hagy minket önkényesen vagy önkéntelenül magunkra: az ez esetben számunkra megmaradt lehetőségeket a német politika irányítóinak – ha köte-

lességüket teljesíteni akarják – világossá kell tenniük és szem előtt kell tartaniuk; politikánk nem függhet személyes rokonszenvtől vagy hangulatoktól, hanem csakis a nemzeti érdekek objektív mérlegelésétől.

VIII.

Mindig arra törekedtem, hogy egy orosz támadással szemben bebiztosítsuk magunkat, de meg is nyugtassuk az oroszokat, elhitessük velük politikánk inoffenzív jellegét. Hivatalomtól való megválásomig III. Sándor cár belém vetett személyes bizalmát mindig sikerült megtartanom, pedig külföldön is és itthon is – alkalmanként német katonai mellékáramlatok – mindig megkísérelték, hogy hamis vádakkal bizalmatlanságot ébresszenek benne. Amikor a danzigi beszéd (1881. szeptember 9.) alkalmával először láttam Őt, mint császárt, és a későbbi találkozásainkon is – a berlini kongresszusról terjesztett hazugságok és az osztrák szerződésről való tudomása ellenére – mindig jóindulattal viseltetett irántam, s ezt Skierniewiceben (1884. szeptember 15–17.) és Berlinben (1887. november 18.) hitelesen kifejezésre is juttatta. Jóindulatát annak köszönhettem, hogy hitt nekem. Amikor szemérmetlen vakmerőséggel hamisított levelet tettek elé Koppenhágában, még ezt az intrikát is sikerült egyszerű biztosítékkal ártalmatlanná tennem. Amikor 1889. október 11–13-án találkoztunk, el tudtam oszlatni Koppenhágából hozott kétségeit, legalábbis arra az időre, amíg én miniszter maradok. Jóllehet ő jobban volt informálva, mint én, amikor nekem szegezte a kérdést, hogy biztos-e az állásom a fiatal császár mellett is? Én azt válaszoltam, amit akkor gondoltam, hogy meg vagyok győződve II. Vilmos császár belém vetett bizalmáról, és nem hiszem, hogy akaratom ellenére elbocsátana. Ófélése a sokéves szolgálatban szerzett tapasztalatom, a Németországban és a külföldi udvarokban is elért bizalom miatt személyemben nehezen helyettesíthető alattvalóval rendelkezik. A császár elégedetten fogadta bizakodásomat, bár úgy tűnt, nem teljesen osztja azt.

A nemzetközi politika folyékony elem, amely bizonyos körülmények között ideiglenesen megszilárdul, de a légköri változások visszatérítik eredeti halmazállapotába. Az a klauzula, hogy „a dolgok ilyenén állása mellett”, a kötelezően teljesítendő szerződések esetében hallgatólagosan elfogadott formula. A hármasszövetség olyan stratégiai állás, amelyet a megkötésekor fenyegető veszélyek és a jelenleg uralkodó viszonyok láttán is mindenképpen ajánlatos volt létrehozni. Időről időre meghosszabbítottuk, s az lenne a helyes, ha sikerülne továbbra is fenntartani, de egyetlen, a nagyhatalmak között kötött szerződés sem lehet örökre bebiztosítva, és nem is lenne bölcs dolog biztos alapnak tekinteni azt minden körülmények között, hiszen azok a viszonyok, amelyek között létrejött, a jövőbeni szükségletek és politikai hangulatok szerint változhatnak. Ennek a szerződésnek, mint stratégiai állásfoglalásnak az európai politikában helyzeténél fogva megkötése idején volt jelentősége, de örök biztosítékot a jövőre és minden eshetőségre nézve éppoly kevésbé jelent, mint az utóbbi évszázadok sok más hármasszövetsége, különösen a Szent Szövetség és a Német Szövetség. Ez azonban nem ment fel a kiemelt szerep vállalásának kötelezettsége alól.

Oroszország jövőbeli politikája

A külháború lehetősége, vagyis az a veszély, hogy a következő háború nyugati határunknál a piros zászlót is – éppúgy, mint 100 évvel korábban a háromszínűt – hadrendbe állítja ellenünk, Schnäbele és Boulanger idejében ott lebegett felettünk, és még ma sem múlt el. A két oldalról fenyegető háború eshetősége Katkov és Szkobelev halálával valamelyest csökkent; nem szükségszerű, hogy egy ellenünk irányuló francia támadás Oroszországot ugyanazzal a bizonyossággal hívja a csatamezőre, mint egy orosz támadás Franciaországot; persze Oroszország hajlandósága, hogy békében maradjon, nemcsak a politikai irányzatoktól függ, hanem sokkal inkább a vízi és szárazföldi fegyvereit illető technikai kérdésektől. Ha Oroszország úgy látja, hogy a haderő szervezésével „készen” van, puskapora megfelelő és fekete-tengeri flottája elég erős, akkor az orosz politika skálája szélesebb mezőn mozoghat, mint eddig.

Nem valószínű, hogy Oroszország, miután fegyverkezését befejezte, arra használja fel azt, hogy francia segítségre számítva ránc támadjon. A német háború Oroszország számára éppoly kevés közvetlen előnyt nyújt, mint az orosz háború Németországnak, legfeljebb a hadisarc lenne több az orosz győztesnek, mint a németnek, de akkor sem térülnének meg a költségei. Kelet-Poroszország megszerzésének gondolata, amely a hétéves háborúban felvetődött, most még nehezebben találna támogatókra. Ha Oroszország balti provinciáinak német népességét sem tudja elviselni, akkor nem képzelhetjük, hogy olyan politikát folytat, amely ennek a veszélyesnek tartott kisebbségnek a megerősítését szolgálná Kelet-Poroszország megszerzésével. Az orosz államférfiak számára az sem lehet kívánatos, hogy a cár lengyel alattvalóinak száma gyarapodjon Posen és Nyugat-Poroszország lakóival. Ha Németországot és Oroszországot külön-külön nézzük, nehéz bármelyik oldalon kényszerítő, vagy akárcsak jogos háborús alapot is találni. A kötekedő kedv kibékítése vagy a nem foglalkoztatott hadsereg veszélyeinek kivédése miatt belemehetnek egy balkáni háborúba, de egy német–orosz háború túl súlyos ahhoz, hogy akár az egyik, akár a másik oldalon csupán a hadseregek és tisztjeik foglalkoztatásának eszközéül szolgáljon.

Azt sem hiszem, hogy Oroszország – ha „készen” lesz – Ausztriát megtámadná, és ma is az a véleményem, hogy Oroszország nyugati határán a csapatfelállítás nem egy Németország elleni direkt agresszív fellépést szolgál, hanem az ország védelmét arra az esetre, ha Oroszország Törökországgal szembeni eljárása a nyugati hatalmakat megtorlásra késztetné. Ha Oroszország kellőképpen felfegyverzettnek tartja magát, a fekete-tengeri flottát pedig elég erősnek, akkor úgy gondolom, a pétervári kabinet – hasonlóan az 1853-as Unkiar-Iszkelesszi szerződéshez – felajánlja a szultánnak, hogy biztosítja helyzetét Konstantinápolyban és a megmaradt provinciákban, ha az cserébe átadja Oroszországnak az orosz birodalom, azaz a Fekete-tenger kulcsát, vagyis engedélyezi a Boszporusz orosz lezárását. Hogy a Porta belemegy az orosz protektorátusba ebben a formában, nemcsak lehetségesnek, de ha ügyesen járnak el, nagyonis valószínűnek tartom. A szultán azt hihette a korábbi évtizedekben, hogy az európai hatalmak buzgósga Oroszországgal

szemben garanciát nyújt számára. Anglia és Ausztria politikai tradíciónak tekintette Törökország megtartását, de a gladstoni megnyilvánulások kétséggé tették a szultán támogatását nemcsak Londonban, hanem Bécsben is. Nem gondolhatjuk, hogy a bécsi kabinet veszni hagyta volna a metternichi hagyományokat (Ypsilanti, Görögország felszabadulásával szembeni ellenségeség) Reichstadtban, ha az angol támogatás biztos marad. A lekötöttséget Miklós cár felé már Buol sem vette figyelembe a krími háború alatt, a párizsi kongresszuson Ausztria méginkább a régi metternichi irányba lépett vissza, s az oroszellenességet Buol pénzügyi kapcsolatai az orosz cárral nemhogy enyhítették, de hiúságának megsértése miatt még erősebbé tették. Ausztria 1856 után az ügyetlen angol politika bomlasztó hatása nélkül még Bosznia árán sem szakított volna sem Angliával, sem a Portával. Ahogy azonban ma állnak a dolgok, nem valószínű, hogy a szultán Angliától vagy Ausztriától akkora támogatást vagy védelmet várhat, mint amelyet Oroszország – anélkül, hogy saját érdekeit feláldozná – ígérhet, és szomszédsága révén teljesíteni is tud.

Ha Oroszország elég erősnek érzi magát, hogy szükség esetén a Szultánátust és a Boszporuszt szárazon és vizen egyaránt katonailag megszállja, akkor a szultánnak személyesen és bizalmasan felajánlja, hogy a Boszporusz északi bejáratának megfelelő megerősítése és elegendő számú katona engedélyezése fejében garantálja helyzetét a Szerájban és minden provinciában nemcsak a külfölddel, hanem saját alattvalóival szemben is. Bizony elég erős a kísértés ezen ajánlat elfogadására. Tegyük fel azonban, hogy a szultán saját vagy idegen indíttatásból visszautasítja az orosz inszinuációt, akkor az új fekete-tengeri flotta azt az utasítást kaphatja, hogy még a végső döntés előtt foglaljon el állást a Boszporusznál, amelyben Oroszország birodalma kulcsát látja.

Ahogy az orosz politika az általam vázolt lépéseket bármikor megteheti, éppúgy kialakulhat az a helyzet is, hogy Oroszország – ahogy 1853 júliusában – zálogot vesz, és kivárja, hogy kiváltják-e azt, és hogy ki váltja ki tőle. Ezután a gondosan előkészített hadművelet után az orosz diplomácia első lépése talán a Berlinben való óvatos puhatolózás lenne, hogy ha Ausztria vagy Anglia az orosz eljárásra háborúval válaszol, számíthat-e a két ország Németország támogatására. Erre a kérdésre meggyőződésem szerint csakis nemmel szabad válaszolni. Úgy hiszem, Németország számára hasznos lenne, ha az oroszok ilyen vagy olyan módon, fizikailag vagy diplomáciailag, de jelen lennének Konstantinápolyban és védenék azt. Akkor megszűnne az az állapot, hogy Anglia vagy alkalomadtán Ausztria őrzőkutyának használ bennünket az oroszok Boszporusz iránti vágyakozása ellen, és nyugodtan várhatnánk, hogy Ausztriát megtámadják-e, mert csak akkor lép életbe a casus belli.

Az osztrák politika számára is helyesebb volna, ha mindaddig kivonná magát a magyar sovinizmus hatása alól, amíg Oroszország állásokat szerez a Boszporusznál, és ezáltal erősen kieleződik viszonya a földközi-tengeri államokkal, tehát Angliával, Itáliával és Franciaországgal is; így nagyobb szüksége lesz arra, hogy Ausztriával barátilag megegyezzek. Ha én osztrák miniszter lennék, akkor nem akadályoznám az oroszokat abban, hogy Konstantinápolyba jussanak, és csak akkor kezdenék egyezkedni velük, amikor már megtették az előrenyomulást. Ausztria részvétele a török örökségben csakis

Oroszországgal egyetértésben szabályozható, és az osztrák részesedés annál nagyobb lesz, minél tovább tudnak Bécsben várni és minél inkább képesek az orosz politikát arra bátorítani, hogy messze előretolt állásokat foglaljon el. Angliával szemben a mai Oroszország pozíciója jobb lenne, ha Konstantinápolyt uralná, Ausztria és Németország számára pedig kevésbé jelentene veszélyt, amíg Konstantinápolyban állomásozik. Akkor nem fordulhatna elő ismét még ügyetlen porosz politika esetén sem, hogy Ausztria, Anglia és Franciaország javára játsszanak ki bennünket, s olyan megalázó helyzetbe kerüljünk, hogy engedélyezik részvételünket a párizsi kongresszuson, s ott mint európai hatalom mi dekorációként szolgálunk.

Ha Oroszország puhatolózásaira – vagyis ha a Boszporuszra való előrenyomulása miatt más hatalmak megtámadják, számíthat-e semleges-güinkre, ha Ausztriát nem veszélyezteti – Berlinben nemmel vagy fenyegető hangnemben válaszolnak, akkor Oroszország azt az utat választja, mint 1876-ban Reichstadtban, tehát újra megkísérli Ausztria barátságát megszerezni. A lehetséges orosz ajánlatok skálája meglehetősen széles, nemcsak Keleten ígérhet a Porta kontójára, hanem Németországban is a mi kárunkra. Az Ausztria-Magyarországgal való szövetségünk megbízhatósága ilyen ígéretekkel szemben nemcsak a megállapodás szövegétől, hanem a vezető politikusok személyétől és azoktól a politikai és vallási áramlatoktól függ, amelyek majd Ausztriában irányadóak lesznek. Ha sikerül az orosz politikának Ausztriát ellenünk megnyernie, akkor máris felállt a hétéves háború koalíciója, mert Franciaország mindig kész szembeszállni velünk, hiszen sokkal fontosabbak a Rajnánál az érdekei, mint Keleten, vagy a Boszporusznál.

A jövőben is szükség van a háborús fegyverkezés mellett a helyes politikai ítélőképességre, ha a német állam hajóját a koalíciók hullámverésin keresztül akarjuk kormányozni, aminek földrajzi helyzetünknel és előtörténetünknel fogva ki vagyunk téve. Azáltal, hogy szívességet és megtérülő engedményeket teszünk a baráti hatalmaknak, nem kerülhetjük ki azokat a veszélyeket, amiket a jövő rejteget, sőt ideiglenes barátaink mohósága és számítása annál nagyobb lesz, minél inkább érzik rászorultságunkat. Attól félek, hogy a megkezdett úton jövőnket feláldozzuk a jelen kicsinyes és mulékony hangulatainak. A korábbi uralkodók sokkal fontosabbnak tartották tanácsadóik rátermettségét, mint azt, hogy milyen vakon engedelmeskednek. Ha csupán az engedelmség az egyetlen követelmény velük szemben, akkor olyan nagy az elvárás a monarcha univerzális képességeit illetően, hogy ennek maga Nagy Frigyes sem tudna megfelelni, pedig a politizálás az ő idejében háborúban és békében egyaránt egyszerűbb volt, mint manapság.

Tekintélyünk és biztonságunk annál nagyobb lesz, minél inkább a háttérben tudunk maradni olyan ügyekben, amelyek közvetlenül nem érintenek bennünket, és érzéketlenül tudunk szembenézni minden kísérlettel, amellyel *hiúságunkat* próbálják provokálni és kihasználni; az olyan próbálkozásokkal, mint ahogy azt a krími háború alatt az angol sajtó, az angol udvar és az Angliára támaszkodó törtetők tették saját házuk táján, amikor oly sikeresen fenyegettek meg bennünket a nagyhatalmi cím megvonásával, hogy von Manteuffel Párizsban megalázó módon ellenjegyzett egy olyan szerződést, amelyhez hasznosabb lett volna nem csatlakoznunk. Németország ma is nagy butaságot követne el, ha a vitás keleti kérdésekben – saját érde-

keltség nélkül – hamarabb foglalna állást, mint a többi, sokkal inkább érintett nagyhatalom. Már a gyengébb Poroszországnak is voltak pillanatai, amikor az a határozott fegyverkezés mellett az osztrák követelések szellemében, sőt azokon túlmenően békét ajánlhatott, s így előmozdíthatta a megegyezést Ausztriával a német kérdésről. Németország is, ha vissza tudja fogni magát, annál biztosabban használhatja ki a jövőben azt az előnyt, hogy a keleti kérdésekben ő a legkevésbé érdekelt nagyhatalom, minél kevésbé avatkozik bele ezekbe az ügyekbe, mégha ez az előny csak azt is jelentené, hogy hosszabb távon élvezhetjük a békét. Ausztriának, Angliának és Itáliának a Konstantinápolyba való orosz előrenyomulás esetén előbb kell állást foglalnia, mint Franciaországnak, mert Franciaország érdekei Keleten kevésbé fontosak, és inkább a német határkérdéssel összefüggésben érdemelnek figyelmet. Franciaország az orosz-keleti válságban nem folytathat új „nyugati hatalmi” politikát, és az Oroszországgal való barátság kedvéért Angliát sem fenyegetheti meg anélkül, hogy előzőleg meg ne egyezne Németországgal, vagy ne szakítana vele.

A német politika számára előny, hogy nincsenek közvetlen keleti érdekei, hátrány azonban Németország központi és exponált fekvése, amely minden irányba kiterjedő széles védelmi frontjával megkönnyíti a németellenes koalíciók alakulását. Mindamellett talán Németország az egyetlen nagyhatalom Európában, amelyiknek nincs olyan célja, amit csak győztes háborúval lehet elérni. A mi érdekünk az, hogy a békét megőrizzük, kontinentális szomszédaink pedig kivétel nélkül olyan vágyakat dédelgetnek – titkon, vagy hivatalosan beismerten –, amelyek csak háborút teljesíthetők. Ennek megfelelően kell politikánkat irányítani, vagyis a háborút lehetőség szerint megakadályozni vagy korlátozni, az európai kártyajátékban adunk maradni, semmi türelmetlenség, semmi szívettség másnak az ország kontójára. Nem szabad *önteltségből* vagy provokáció hatására idő előtt feladni a várakozó álláspontot és cselekedni, vagy ha mégis, akkor „bűnhődjenek az achájok”.

Visszafogottságunknak értelemszerűen ne az legyen a célja, hogy megkímélt erőinkkel valamelyik szomszédunkat vagy lehetséges ellenfelünket megtámadjuk. Ellenkezőleg, azon kell lennünk, hogy azokat a politikai irányzatokat, amelyeket a mi nagyhatalommá válásunk hívott életre, politikai súlyunk becsületes és békés latbavetésével gyengítsük, hogy a világot meggyőzzük, miszerint a német hegemonia Európában előnyösebb, pártatlanabb és ártalmatlanabb mások szabadságára nézve, mint a francia, az orosz, vagy az angol. Más államok jogainak figyelembevétele, ami Franciaország hatalmi túlsúlya alatt teljesen hiányzott, és ami Angliában csak addig terjed, míg az angol érdekeket nem érint, a Német Birodalomnak és politikájának nem okoz nehézséget, egyrészt a német karakter objektivitása, másrészt azon érdemtelen tény miatt, hogy nekünk nincs szükségünk közvetlen területünk növelésére, és nem is tehetnénk ezt anélkül, hogy saját területünkön a széthúzó erőket ne erősítsenék. Ideálisnak mindig azt tartottam, hogy miután megteremtettük egységünket az elérhető határokon belül, elnyerjük a közepes európai államok mellett a nagyhatalmak bizalmát is, továbbá elhitessük, hogy az igazságtalan idők után a német politika a nemzet szétforgácsoltságát megszüntetve békeszerető és jogszerű állam kíván lenni. Hogy ezt a bizalmat megszerezzük, mindenekelőtt becsületesnek, nyíltak és békülékenynek kell mutatkoznunk a

vitás és kellemetlen esetekben. Ezt a receptet követtem – nemegyszer személyes idegenkedésem ellenére – Schnäbele (1887 április), Boulanger és Kaufmann (1887 szeptember) esetében, Spanyolországgal szemben a Karolinák kérdésében, az USA-val Samoában, és gyanítom, hogy azok az alkalmak, amikor megmutathatjuk, hogy megbékéltek és békeszeretők vagyunk, a jövőben sem fognak hiányozni. Hivatali időm alatt három háborúba keveredtem bele, a dán, a cseh és a francia háborúba, de mindegyik alkalommal előbb meggyőződtem arról, hogy a háború győzelem esetén meghozza az áldozathoz méltó eredményt – amely minden háború követelménye –, bár ez az áldozat ma sokkal nagyobb, mint a múlt században volt. Ha bármelyik háború után zavarban lettem volna, hogy számunkra kedvező békefeltételeket gondoljunk ki, akkor – amíg anyagilag nem voltunk érintve – nehezen győzhettek volna meg az áldozat szükségességéről. A nemzetközi ellentéteket, amelyeket csak népháború oldhat meg, sohasem a göttingai diákilletman és a személyes menzura becsület szemszögéből szemléltem, hanem mindig azt mérlegeltem, hogy hogyan hatnak azok a német nép igényére: hogy Európa más nagyhatalmaival egyenrangúan önálló politikát folytathasson, amennyire az a sajátos nemzeti teljesítőképesség alapján lehetséges.

A hagyományos orosz politika, amely részben vallási, részben vérbeli rokonságon alapul; az a gondolat, hogy a románokat, bolgárokat, a görögöket, sőt alkalomadtán a római katolikus szerbeket is – akik különböző néven az osztrák–magyar határ mindkét oldalán megtalálhatók – felszabadítsák a török iga alól és így Oroszországhoz kössék őket, nem vált be. Nem lehetetlen, hogy a távolabbi jövőben ezeket a törzseket erőszakosan az orosz rendszerhez csatolják, de hogy a felszabadítás önmagában nem teszi őket az orosz hatalom lekötelezettjévé, azt először a görögök bizonyították. Őket Csesmen óta (1770) Oroszország támaszpontjának tekintették, és az orosz–török háborúban 1806 és 1812 között a császári orosz politika céljai változatlanok látszottak. Hogy a Hetaireia vállalkozásai a már nyugaton is népszerű ypszilantis felkelés és a görögösített keleti politikának a fanarióták által közvetített hulláma idején a különböző orosz áramlatok – Arakcsjevtől a dekabristákig – egységes beleegyezését bírták-e, teljesen mindegy, mindenestre az orosz felszabadító politika első állomása, a görög – nem átütő, de csalódás volt Oroszország számára. A görög felszabadító politika Navarinónál és Navarinó óta (1827. október 20.) az oroszok szemében is megszűnt orosz sajátosság lenni. Sokáig tartott, amíg az orosz kabinet ebből a kritikus eredményből levonta a megfelelő következtetést. Az orosz kormánykerék túl súlyos ahhoz, hogy egy kézlegyintésre könnyedén kövesse a politika irányváltását. Tovább folyt a felszabadítás, és a románok, a szerbek és a bolgárok ugyanúgy viselkedtek, mint a görögök. Ezek a népek készségesen elfogadták Oroszország segítségét a török iga alól való felszabadulásukhoz, de szabaddá válásuk után nem mutattak semmiféle hajlandóságot sem arra, hogy elfogadják a cárt a szultán utódjának. Nem tudom, osztják-e Pétervárott azt a meggyőződésemet, hogy a cár „egyetlen barátja” Montenegro hercege, ami távoli és elszigetelt helyzetét tekintve megbocsátható, csak addig húzza fel az orosz lobogót, amíg azért pénzbeli és hatalmi ellenszolgáltatást kap; de az bizonyára Pétervárott sem ismeretlen, hogy a Vladika kész volt, és talán még most is kész arra, hogy török nagyúri hadvezérként a balkáni népek élére álljon – ha

ez a gondolat a Portánál kedvező fogadtatásra és támogatásra talál –, hogy Montenegro hasznára legyen.

Ha Pétervárott az eddigi melléfogásokból levonják a helyes következtetést és praktikusnak akarnak eljárni, akkor az lenne természetes, ha olyan kevésbé fantasztikus lépéseket tennének, amelyek ezredekkel és ágyúkkal elérhetők. A történelmileg poetikus megoldásnak pedig, amely Katalin cárnő előtt lebegett, amikor második unokájának a Konstantin nevet adta, nincs hagyománya. A felszabadított népek nem hálások, hanem igényeik vannak, és úgy gondolom, hogy a mai realisztikus időkben az orosz politika inkább technikailag, mint lendületesen fogja kezelni a keleti kérdést. Első gyakorlati lépésként a Keleten való erődemonstrációhoz a Fekete-tengert kell biztosítani. Ha sikerül lövegekkel és torpedókkal elérni a Boszporusz lezárását, akkor Oroszország déli partja védettebb lesz, mint a balti partvidék, ahol a krími háborúban a megfontolt angol–francia flotta nem nagyon tudott ártani.

Beválhat az orosz kabinet számítása, ha először a Fekete-tenger lezárását helyezi kilátásba, és ehhez hízelgéssel, pénzzel és hatalommal sikerül megnyernie a szultánt is. Ha a Porta védekezik Oroszország barátságos közeledése ellen és a fenyegető hatalom ellen kardot ránt, akkor valószínűleg Oroszországot a másik oldalról is megtámadják, és ez esetben csapatainak a nyugati határon való összevonására lehet számítani. Ha sikerül a Boszporusz lezárását szívélyes egyetértésben elérni, akkor talán azok a hatalmak, akiket ez hátrányosan érint, ideiglenesen nyugton maradnak, mert mindegyik a másik kezdeményezésére és Franciaország elhatározására vár majd. Nekünk sokkal inkább érdekünk, mint a többi hatalomnak, hogy Oroszországot dél felé tereljük; sőt, azt mondhatjuk, hogy az segítené érdekeink érvényesítését. Egy újabb, Oroszország által megkötött csomó kibogozásakor mi tovább várhatunk, mint a többiek.

Fordította: **Pingiczer Klára**